

KRITIKA POZITIVISTICKEJ KONCEPCIE PREDVÍDANIA SPOLOČENSKÝCH PREMIEN

KAROL HÁJEK, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

HÁJEK, K.: The Criticism of the Positivist Conception of Predicting Social Change.

Filozofia 39, 1984, No. 5, p. 610—622.

The positivist conception of predicting cannot be considered exhaustively satisfactory. It reduces procedures of predicting to a method of deduction and relevant relations of the object to a simple series of laws and statements on conditions of their functioning. The conception takes no account of many internal and external determinants which modify the character of laws of the structure of the object and the conditions of their functioning in a specific way.

The Marxist conception satisfies the requirements of adequate and highly effective methods of scientific prediction. It presupposes that the genesis of the social structure is made out in the totality of systems relations where dynamism and evolutionary changes of mutually functionally interconnected social laws and social and natural conditions of their functioning dominate.

Aktuálnosť predvídania vývinu spoločnosti

Problematika plánovania spoločenských premien a s ňou spojené úlohy predvídania sa dnes stávajú mimoriadne aktuálnymi. Plánovanie a predvídanie sa dostáva do centra pozornosti predovšetkým preto, lebo rastúcim tempom sa realizuje vedecko-technický rozvoj a takto vstupuje do vrcholného štádia svojho vývinu i samotný rozvoj systému socializmu.

Súdrh J. Andropov vo svojom prejave na zasadnutí ÚV KSSZ 27. decembra 1983 v spojitosti s problematikou plánovania vývinových premien v systéme socializmu podčiarkol, že „všetko naše úsilie v ekonomike je koniec koncov zamerané na zvýšenie životnej úrovne ľudu. To je hlavný sociálny a politický cieľ našich plánov. Všetky úspechy v rozvoji výroby sú patrične ocenené iba vtedy, ak sa prejavia vo zvýšení životnej úrovne nášho človeka.“ (1) Plánovanie vývinových premien v systéme socializmu je preto nevyhnutné budovať na spoľahlivých predpovediach. Musia sa poskytnúť istoty pri vstupe do komunistickej spoločnosti.

Súčasne nemožno strácať zo zreteľa ani skutočnosť, že rozvinutá výstavba socializmu v krajinách Európy a Ázie sa spája s procesom socialistickej prestavby spoločenských systémov v rozvojových krajinách Afriky i Ameriky. Potreby regulácie takejto prestavby spoločnosti smerujú k tomu, že je nevyhnutné vidieť perspektívy výstavby komunizmu v celosvetovom meradle. Uvedomujeme si skutočnosť, že prechod od socializmu ku komunizmu v cieľovej rovine nebude jednoduchým procesom sociálno-ekonomických premien.

Vidieť perspektívy spoločenského progresu znamená teoreticky i prakticky sa zmocniť zákonitostí všetkých relevantných komponentov štruktúry spoločnosti. Pochopiteľne, nielen v oblasti ekonomickej základne, ale i v oblasti spoločenskej nadstavby. Regulatívne ovládnuť tu treba nielen samotné premeny techniky spoločenskej výroby, ale i premeny tvorivých schopností človeka ako subjektu všetkých spoločenských premien.

Program socialistických premien si však vyžaduje teoreticky ovládnuť a prakticky regulovať i premeny prírodno-historických podmienok spoločnosti. Zabezpečenie programu vývinových premien celostného systému spoločnosti sa spája takto i s osobitnými úlohami predvídania premien v oblasti prírody. Vznikajú tak náročné úlohy teoreticky vyjadriť zákonitosti štruktúry, fungovania a vývinu spoločnosti, výrobnej techniky i prírody pre celý komplex odborov spoločenských, technických i prírodných vied.

Literatúra, dotýkajúca sa predmetnej tematickej oblasti ukazuje, že v spojitosti s predvídaním pri plánovaní premien sa vo všeobecnosti používajú dva funkčne veľmi príbuzné pojmy. Raz hovoríme o tom, že konkrétny plán premien treba podložiť vedeckými predpoveďami a inokedy hovoríme, že program premien treba posilňovať prognózami sledovaných premien. V rozdielnych štúdiách venovaných problematike predvídania sa možno stretnúť s rozdielnymi pokusmi o vymedzenie pojmov predvídania a prognózovania. Jedna skupina autorov tieto pojmy stotožňuje, iná ich naopak striktno odlišuje.

Zastávame názor, že vtedy, keď sa tieto dva pojmy spájajú so samotnou úlohou spoľahlivo predpovedať určité premeny, ani nie je dostatočne účelné osobitne úzkostlivo ich odlišovať. Predpovede, podobne ako i prognózy predstavujú dve vedecky zdôvodnené formy predvídania. Ak operujú skúsenosťou, ktorá je logicky odvodená z teoretických informácií o zákonitostiach vývinu príslušných objektov, nie je medzi nimi podstatný funkčný rozdiel. Nazdávame sa, že je reálne zdôvodnené a v príslušnom zmysle i „účelné rozlišovať len medzi predvídaním v širšom zmysle, zahrňujúcim aj predpovede na podklade trendov a iných empirických generalizácií a medzi predvídaním v užšom striktnom zmysle, ktoré zahrňuje iba predpovede na základe vedeckých zákonov. V prvom prípade by sa mohol ustáliť termín ‚prognóza‘, ‚prognózovanie‘, v druhom prípade termín ‚predvídanie‘.“ [2, s. 239]

Pozitivistická interpretácia tzv. subsumpcného modelu predvídania

Existuje bohatá literatúra, ktorá nám predkladá pozitivistické interpretácie vedeckého predvídania. Za najrozšírenejšiu z nich možno pokladať koncepciu vyjadrenú v Popperovom-Hempelovom tzv. subsumpcnom modeli predvídania. Jeho štruktúra je odvodená od modelu vedecké-

¹ Pozri práce: ČERNÍK, V. — VICENÍK, J.: Metodologické problémy vývinu vedeckých

ho vysvetľovania (explanácie) ako východiska vedeckého predvídania (predikcie). Pokiaľ tu máme na mysli chápanie modelu vysvetľovania ako metodologického východiska pre vedecké predvídanie, potiaľ nepochybné niet osobitného dôvodu ku kritike pozitivistického chápania samotného vzťahu vysvetľovania a predvídania.

Početné logicko-metodologické štúdie dostatočne presvedčivo dokazujú, že pri vedeckom vysvetľovaní majú dedukcie viet o povahe objektu z príslušných informácií o zákonoch objektu a ich podmienkach vývinu prediktívny charakter. Ak je vysvetlenie adekvátne, možno ho pokladať za dostatočný základ pre vedecké predvídanie. Môže slúžiť ako východisko predvídania premien vlastností objektu. Vedecké vysvetľovanie podstatných vzťahov štruktúry objektu získava tak hodnotu procedúry, ktorá má v praxi plánovania spoločenských premien významnú prediktívnu hodnotu. Svojou prediktívnou hodnotou dáva vlastne konečný zmysel vedeckému poznávaniu. Miera objektívnosti vedeckého výskumu sa takto finálne najpresvedčivejšie rozhoduje práve v procedúrach vedeckého predvídania. Zmysel vedeckého výskumu je nakoniec vždy a všade práve tam, kde sme schopní najprv teoreticky ovládnuť objekt vysvetlením zákonitostí jeho vývinu. Až potom sa ho možno zmocniť v praxi predvídania jeho budúcich premien.

Je známe, že štruktúra Popper-Hempelovho subsumpcného modelu vysvetľovania je zastúpená výrokmi explanans, výrokom explananda a procedúrou formálnologickej dedukcie. Množina výrokov explanans pri vysvetľovaní analogicky ako aj predicens pri predvídaní sa skladá z podmnožiny výrokov, ktorými sa rozumejú zákony objektu a z podmnožiny výrokov, ktoré by mali vyjadrovať špecifické podmienky fungovania príslušných zákonov objektu. Množine výrokov explanas sa priznáva základná funkcia vysvetliť výrok explananda alebo funkcia pokrývať povahu objektívnych vzťahov predmetu, ktorý treba vysvetliť alebo predvídať (subsumpcia). Explanandum predstavuje výrok alebo samotný jav, ktorý má byť vysvetlený a predicendum analogicky predstavuje predpovede o premenách objektu. Explanandum sa pokladá za vysvetlené a predicendum za odvodené, ak výrok logicky vyplýva z výrokov príslušnej množiny explanans a predicens. Logická dedukcia vyjadruje v modeli typ jednoduchej formálno-logickej väzby medzi výrokmi explanans alebo predicens a výrokom explananda alebo predcenda.

Tento tzv. subsumpcný model explanácie a predikcie nemožno však pokladať za vyčerpávajúco uspokojivý. Najčastejšie sa dokazuje, že najmä preto, lebo ako zákon sa ním abstraktne chápe zákon mimo jeho konkretizácie v mnohotvárných podstatných vzťahoch štruktúry vysvet-

teórií. Bratislava 1981; Filosofie vědy. Praha 1968; ČÍŽEK, Fr.: Teorie a empirie. Praha 1974; CARNAP, R.: Problémy jazyka vědy. Praha 1968; Teorie modelů a modelování. Praha 1967; Metodologičeskíje problemy social'nogo prognozirovaniija. Leningrad 1975; KRÜBER, G.: Prognose, Hypothese, Gesetz, DZfPh, 1976, č. 7, s. 780.

lovaného a predvídaného objektu. Abstrahuje sa v ňom od takých mnohých interných i od externých determinantov, ktoré nevyhnutne vždy skôr-neskôr príslušným spôsobom modifikujú nielen fungovanie relevantných zákonov v štruktúre objektu, ale i samotné podmienky fungovania týchto zákonov. Štruktúra modelu je postavená na teoreticko-metodologicky zjednodušenom chápaní predovšetkým povahy všeobecných zákonov a vzťahu zákonov a ich podmienok fungovania. Budovaný je na chybnom chápaní empirickej a teoretickej reprodukcie objektívnych zákonitostí v prírode i spoločnosti. Ukážeme prečo.

V marxistickej metodológii chápeme otázky štruktúry procesu predvídania podstatne rozdielne. Najvýraznejšie práve v chápaní zákona (zákonitosti) v prírode a v spoločnosti. Zákon chápeme ako objektívnu, všeobecnú, vnútornú, trvale pôsobiacu, ale len relatívne sa opakujúcu podstatnú súvislosť. My v súhlase s K. Marxom pokladáme za správne metodologicky charakterizovať vedecký zákon „závislosťou od imanentných podmienok jeho fungovania“. Súčasná marxistická metodológia v tejto súvislosti rozlišuje tri odlišné typy podmienok. Podmienky začiatkové, modifikujúce a imanentné.²

Začiatočnými treba rozumieť špecifické podmienky fungovania komponentov, ktoré vstúpili do určitého konkrétneho celku už v štádiu jeho vzniku. Modifikačnými treba rozumieť špecifické druhotné podmienky fungovania relatívne izolovaných systémov, začlenených do určitého konkrétneho celku. Imanentnými treba rozumieť špecifické podmienky, ktoré sú vnútorne vlastné samému konkrétnemu celku. Sú to tie podmienky, v ktorých daný konkrétny celok spolu s jeho zákonitosťou vzniká a vyvíja sa. Pôsobením takýchto podmienok si zákon zachováva len relatívnu stabilitu. Determinovaný je konkrétnymi historicky danými podmienkami fungovania. Z hľadiska determinizmu dialektického materializmu je teda nevyhnutné rešpektovať princíp závislosti príslušných zákonov objektu a takto súčasne i princíp ich vzájomnej prepojenosti.

Pozitivistická metodológia na rozdiel od marxizmu neadekvátne redukuje objektívnu realitu na úroveň jej bezprostredných prejavov existencie a obsah vedeckého zákona vysvetľuje ako zákon samotného javu alebo faktualný zákon. Koncepcie pozitivismu, ktoré budujú svoju metodológiu na princípe faktualného zákona, získavajú preto čisto fenomenologický charakter. Neprípustne abstrahujú od historicky daných modifikujúcich podmienok fungovania zákonov javov. Pri teoretickej analýze zákonitostí objektu predvídania preto nemôžu zodpovedne doceniť ani hodnotu významného metodologického princípu konkretizácie relevantných zákonov v špecifických podmienkach ich fungovania. Tvrdia síce, že predpovede (predicendum) sa získavajú formálnologicky dedukciou z informácií o platných zákonoch a ich podmienok (predicens)

² Pozri práce: ČERNÍK, V.: Problém zákona v marxistickej metodológii vied. Bratislava 1977, s. 24–25; LISICKIN, V. A.: Teorija i praktika prognostiki. Moskva 1972.

v čase predvídania, no zákonmi sa tu prevažne empiricky rozumia faktuálne zákony objektu (asertotické výpovede). Pri operáciách idealizovanými zákonmi sa nekladie požiadavka konkretizácie predmetných zákonov v špecifických historicky určitých determinujúcich podmienkach ich fungovania.

V takomto prístupe k úlohám tvorby predpovedí sa nevyhnutne strácajú základné metodologické predpoklady objaviť nielen východiskové podmienky fungovania zákonov objektu, ale i determinujúce faktory ich modifikácie a vývinových premien. Je nepochybné, že ak sa v takejto koncepcii len povrchne doceňujú funkcie podmienok, v ktorých sa zákonitosti objektu predvídania vo vzťahu komponentov štruktúry trvale špecificky funkčne integrujú, potom nie je nijako zdôvodnené uvažovať vôbec o konkrétnych predpokladoch predvídania budúcich premien podstatných vzťahov objektu predvídania.

Marxisticky orientovaní metodológovia v tejto súvislosti zastávajú kritické, jednoznačne odmietavé stanovisko osobitne k základnej téze tzv. „pokrývajúceho zákona“ v subsumpčnom modeli Popper-Hempelovej koncepcie vysvetľovania a predvídania. V. Černík presvedčivo dokazuje, že „téza pokrývajúceho zákona sa ukazuje tým najslabším článkom celého modelu subsumpčnej explanácie (i predikcie K. H.). Podľa nej musí zákon platiť vždy a všade. Lenže ani jeden zákon, vyjadrujúci fungovanie alebo vývin nejakého historicky konkrétneho celku, nesplňuje takúto abstraktnú požiadavku. Platí síce vždy a všade, inak by nebol zákonom, ale len za istých podmienok, ktoré sú špecifické pre určité historicky konkrétne celky.“ [7, s. 44]

No štruktúra modelu vysvetľovania a predvídania, akú predpokladá Popperova-Hempelova koncepcia, nie je adekvátna štruktúre zákonov a podmienok fungovania zákonov objektu predvídania ani z iného hľadiska. Štruktúra modelu neadekvátne odráža štruktúru podstatných vzťahov objektu, lebo predpokladá, že vysvetlenie štruktúry objektu predvídania možno vyčerpať abstrakciou od štruktúrno-genetického aspektu redukciou jeho relevantných komponentov. Redukciou jednak na jednoduchý rad zákonov, na jednoduchý rad výpovedí o podmienkach fungovania zákonov objektu a na samotnú metódu dedukcie. V modeli sa takto abstrahuje od najrozličnejších spravidla relevantných kvalitatívne diferencovaných interných i externých podstatných vzťahov genézy objektu. Súčasne sa v ňom v žiadnej podobe neuvažuje o dialektike vzájomného prepájania zákonov objektu ako funkčne dynamicky integrovaných podstatných vzťahov komponentov konkrétneho celku.

Vieme, že štruktúra spoločnosti sa utvára veľmi zložitou hierarchiou vzťahov funkčne prepájaných komponentov spoločnosti ako geo-bio-sociálneho systému. Štruktúru procedúry predvídania preto nemožno interpretovať zjednodušeným pozitivistickým modelom subsumpcie. Neposkytuje dôsledne vedecký prienik ani do konkrétnych foriem dynamiky funkčnej integrácie zákonov v štruktúre objektu, ani prienik do konkrét-

nych špecificky dynamických podmienok, v ktorých fungujú príslušné zákony.

K. Popper sa domnieva, že „za predpoveď možno považovať každú vetu, ktorú možno deduktívne odvodiť zo všeobecných viet pomocou antecedentných podmienok“. (3, s. 26—27) S takouto na pohľad logicky zdôvodnenou definíciou predpovede nemožno súhlasiť. Predovšetkým preto, lebo je priveľmi abstraktná, široká, voľná. Je to v podstate pozitivistické stanovisko, v ktorom sa jednostranne uplatňuje hľadisko logiky. Postihnúť špecifiká štruktúry predpovede nie je dostatočne dobre možné výhradne metódami logiky. Ak by sme každú konklúziu deduktívneho záveru pokladali za predpoveď, potom by sa nám stratilo špecifikum metódy predvídania.

Logika pozná okrem deduktívnych záverov ešte celý rad iných druhov záverov, ktoré v metodológii vied alebo v logike vedeckého výskumu zohrávajú nie menej dôležitú funkciu ako samotné deduktívne závery. Máme tu na mysli najmä induktívne, analogické a pravdepodobnostné závery. Ak by sme zredukovali predpovede výhradne na konklúzie deduktívnych záverov, znamenalo by to, že by sme do značnej miery popierali schopnosť predvídania mnohým vedám, ktoré ešte neoperujú dôslednejšie axiomatizovanými deduktívnymi teóriami a metódami algoritmovania.

Takto by sa najmä spoločenskovedné predpovede odsúdili na úlohy nepodloženej veštby alebo utopických predpovedí. Nie je preto náhodou, že samotný K. Popper tam, kde redukuje funkcie predpovede len na konklúzie deduktívnych záverov, neváha obviňovať marxisticky orientované spoločenské vedy z „historizmu“. (4, s. 3) Závažného metodologického omylu sa dopúšťa, keď popiera marxistickým vedám o spoločnosti vecné možnosti vytvárať vedecky podložené predpovede budúcich vývinových tendencií spoločenských systémov.

Teoreticko-metodologické východiská marxistického chápania vedeckého predvídania

Zastávame názor, že marxistická koncepcia na rozdiel od pozitivistickej si musí klásť predovšetkým požiadavku náležite konkrétneho a takto i adekvátneho v praxi maximálne efektívne použiteľného modelu vedeckého predvídania spoločenských premien. Táto požiadavka sa spája s princípmi štruktúrno-genetického chápania spoločnosti. Vychádzať tu treba z predpokladu, že o genéze konkrétnej štruktúry objektu predvídania sa rozhoduje v totalite systémových relácií, kde dominuje dynamika a vývinové premeny zákonov objektu i podmienok fungovania zákonov v štruktúre objektu. Už sme ukázali, že v týchto reláciách sa nevyhnutne menia už samotné začiatočné, prvotné, východiskové (antecedentné) podmienky fungovania zákonov objektu. Premeny antecedentných podmienok vedú k modifikáciám spôsobov fungovania zá-

konov objektu a takto sa skôr-neskôr v konkrétnych zmenených imanentných podmienkach fungovania zákona rozhoduje o jeho vývinových premenách. Jednoducho preto, lebo „genetická štruktúra je historicky vzniknutý systém zákonov a historicky vzniknutý systém zákonov nemôže byť ničím iným ako systémom vývinových (historických- zákonov.“ [2, s. 247]

Marxisticko-leninský prístup k úlohám predvídania spoločenských premien je budovaný na základnom teoreticko-metodologickom deterministickom predpoklade objektívneho princípu jednoty a vývinu prírody a spoločnosti. V. I. Lenin veľmi konkrétne ukázal, že K. Marx formuloval tento princíp v známej téze: „Vývin spoločenských formácií je prírodno-historickým procesom.“ [5, s. 127] V zmysle tohto princípu treba spoločnosť chápať ako kontinuálny komponent prírody a zákonitosti vývinu spoločnosti chápať ako zákonitosti prepojené so vzťahmi štruktúry prírodno-historického procesu. Nazdávame sa, že práve tento princíp poskytuje funkčnosť systémovému chápaniu poňatia spoločenských premien. Treba v ňom vidieť základný teoreticko-metodologický predpoklad náležite vedeckého predvídania spoločenských premien. Vyjadrený je raz osobitne v štruktúrno-funkcionálnom (logickom) aspekte, pri ktorom kladieme akcent na chápanie spoločenských premien v objektívnom priestore a druhý raz osobitne v genetickom (historickom) aspekte, pri ktorom kladieme dôraz na chápanie spoločenských premien v čase. Čo konkrétne odkrývajú takéto aspekty predvídania?

Dnes je už všeobecne známe, že významným predpokladom výraznejšieho rozvoja spoločnosti je intenzifikácia procesov využívania prírodného bohatstva geobiosféry, ktorou spoločnosť disponuje. Geobiosférou tu treba rozumieť celý komplex faktorov prírodno-historických podmienok spoločenského systému. Sú to nevyhnutné a nezastupiteľné determinanty intenzifikácie rozvoja národného hospodárstva spoločnosti. V spojitosti s tým, že spoločnosť je s nimi trvale spojená, hovoríme o dynamickej integrácii spoločnosti a podmienok prírodno-historickej reality.

Pri predvídaní preto vychádzame zo skutočnosti, že vo vývinovej jednote spoločnosti a prírody prerastá príroda do systému spoločnosti nevyhnutne a trvale v takej miere, v akej prerastá technika spoločenskej výroby do prírody. Realizuje sa tu proces prepájania hodnôt geobiosféry na hodnoty druhej prírody človeka. Druhou prírodou tu v súlade s K. Marxom rozumieme všetky „dosahované výsledky technicko-výrobnej schopnosti človeka“. Je to „človekom utváraná materiálna i duchovná kultúra ako produkt špecificky spoločenskej technicko-výrobnej tvorby“. Štruktúrno-funkcionálny a genetický prístup k úlohám predvídania vývinu spoločnosti predpokladá takto korektne uchopiť spoločnosť v jej objektívnej dynamickej integrácii s determinujúcimi faktormi geobiosféry. Znamená to, že metódy predvídania treba vyberať so zodpovedajúcim zreteľom na skutočnosť, že „systém spoločnosti sa stáva vývojaschopný len ako geo-bio-sociálny systém“.³

Predmety a prostriedky techniky spoločenskej výroby fungujú v systéme spoločnosti ako faktor, ktorý nemožno intenzifikovať na báze informácií o idealizovaných, ale práve na báze zodpovedne konkretizovaných zákonitostiach vývinu spoločnosti. Zákonitosti rozšírenej reprodukcie druhej prírody a cez túto i zákonitosti vývinu spoločnosti nemožno chápať len ako čisto sociálno-ekonomické zákonitosti. Treba tu preto podčiarknuť skutočnosť, že pri racionálne zdôvodnenom modelovaní štruktúry vedeckého predvídania je rozhodne nevyhnutné zahrnúť do triedy určujúcich komponentov progresu techniky spoločenskej výroby všetky relevantné faktory geobiosféry, ktoré determinujú progres systému spoločnosti. Pri štruktúrovaní modelu predvídania treba mať zodpovedne na zreteli celý komplex faktorov, v ktorom sa objektívne a trvale konkretizujú zákonitosti vývinu celostného geobiosociálneho systému.

Z tohto hľadiska preto treba obsah pojmov „predicens a predicendum“ v pozitivistickej metodologickej koncepcii predvídania zodpovedne naplniť adekvátnejším obsahom. Hempel-Popperov subsumpčný model predikcie abstrahuje od dialektiky špecificky spoločenských zákonov a vzťahov geobiosféry spoločnosti. Do procedúr predikcie nezahrňuje funkcie dynamickej integrácie zákonov a podmienok vývinu všetkých relevantných komponentov štruktúry celostného geobiosociálneho systému. V spojitosti s týmto nezabezpečuje dostatočne vyčerpávajúcu konkretizáciu určujúcich navzájom prepojených zákonov v mnohotvárne diferencovaných reláciách štruktúry spoločenského systému. Nepoukazuje náležite na skutočnosť, že premeny začiatočných i druhotných podmienok majú vždy skôr-neskôr za následok historicky danú konkrétnu modifikáciu príslušných zákonov štruktúry. Objektívne zákony v dynamickej podmienkach systému spoločnosti takto nepôsobia trvalo vo svojej čistej pôvodnej forme, ale prekonávajú konkrétne vývinové premeny.

V skrátenej podobe potom možno povedať, že v štruktúre geobiosociálneho systému treba rátať s pôsobením zákonitostí, ktoré možno v logickom modeli vedeckého predvídania vyjadriť takto

- teoretické informácie o zákonitostiach celostného systému spoločnosti, ktoré sú preň špecifické, sú mu imanentné vo vzťahoch komponentov spoločenskej štruktúry;
- informácie o zákonitostiach vývinu špecifických funkcií výrobnej techniky v štruktúre spoločnosti;
- informácie o zákonitostiach vývinu špecifických funkcií ekonomiky v štruktúre spoločnosti;
- informácie o zákonitostiach vývinu špecifických funkcií sociálnej politiky v štruktúre spoločnosti;

³ Pozri práce: KOSOLAPOV, V. V.: Metodologija socialnogo prognozirovaniya. Kijev 1981, s. 50—198; STEFANOV, N. — JACHIEL, N. — KAČAUNIV, S.: Riadenie, modelovanie, prognózovanie. Bratislava 1972.

- informácie o zákonitostiach vývinu špecifických funkcií kultúry v štruktúre spoločnosti;
- a konečne informácie o zákonitostiach vývinu funkcií geobiosféry ako prírodno-historického komponentu systému spoločnosti.

V systéme spoločnosti treba však súčasne rátať s pôsobením konkrétnych podmienok fungovania i vývinu zákonitostí spoločenského systému, ktoré možno v logickom modeli vedeckého predvídania vyjadriť

- v teoretických informáciách o začiatočných antecendentných podmienkach fungovania vývinu zákonitostí organizácie spoločnosti;
- v informáciách o druhotných sukcesívnych podmienkach, modifikujúcich fungovanie a vývin zákonitostí organizácie spoločnosti;
- v informáciách o začiatočných i druhotných podmienkach fungovania a vývinu zákonitostí prírodno-historických komponentov v celostnom systéme spoločnosti.

Nazdávame sa však, že marxistická koncepcia sa najvýraznejšie odlišuje od pozitivistickej najmä osobitným akcentom na nevyhnutnosť širšieho chápania úlohy metodológie pri tvorbe a rozvíjaní funkčného modelu vedeckého predvídania. Je to nevyhnutné hlavne so zreteľom na špecificky nové a veľmi náročné požiadavky rozvoja technicko-výrobnej praxe socializmu v nastupujúcej epoche vedecko-technickej revolúcie. Zastávame názor, že v marxistickej metodológii treba pri tvorbe predpovedí na rozdiel od pozitivizmu väčšiu pozornosť venovať úlohám užších kooperatívnych vedeckovýskumných väzieb s empirickými a teoretickými procedúrami špeciálnych vied. Naplnili by sa tak primerane zodpovedne a v plnom rozsahu požiadavky optimalizácie procedúr empirickej analýzy a teoretickej syntézy pri teoretickej reprodukcii i praktickej aplikácii zákonov vývinu spoločnosti. Až po splnení tejto požiadavky môže marxisticky orientovaná metodológia ponúknuť primerane efektívnu účasť na teoretickej saturácii praxe plánovania v systéme riadenia spoločnosti. V spojitosti s týmto môže marxistická metodológia výraznejšie teoreticky posilniť prax plánovania spoločenských premien. Vždy účinnejší vplyv môže mať na rozvoj finálnych sociálno-politických, prakticko-aplikačných funkcií na pôde metodológie predvídania.

Z viacerých aspektov by bolo možné ukázať, že poznávacie a prakticko-aplikačné sociálne funkcie vedy nemožno prenechávať živelnosti ich vývinu na pôde samotných špeciálnych vied. Vo vzťahu k potrebám urýchľovania rozvoja spoločenskej praxe sa dnes v neposlednom rade stáva naliehavé korektne doceňovať úlohy aktívneho podielu metodológie vedy pri dotváraní vednej politiky v systéme riadenia, plánovania a predvídania spoločenských premien.

Vyplýva z toho, že ak vo vzťahu k celospoločenskému úsiliu o maximum efektívnosti pri prepájaní výsledkov metodologického výskumu do spoločenskej praxe treba vyžadovať bezprostrednejšiu účasť pri teoretickom posilňovaní plánovania spoločenských premien prostredníctvom

spoľahlivých predpovedí, potom musí metodológia prijať do svojho programu i netradičné rozšírenie úlohy pomoci pri kultivácii metód špeciálnych vied v oblasti teórie a praxe predvídania spoločenských premien.

Na tomto mieste považujeme za potrebné podčiarknuť, že pod metodológiou vedy tu rozumieme komponenta teórie vedy. Považujeme ju za skúsenosť o metódach poznávania, odvodenú z teórie vied a nemienime ju stotožňovať so žiadnou špeciálnou metódou teórie prírody a spoločnosti. V tejto súvislosti však zastávame názor, že za najvlastnejšiu úlohu metodológie vedy treba pokladať výskum, ktorý musí byť orientovaný nielen na tradičné, čisto logicko-metodologické funkcie. Metodológia vied musí súčasne plniť i také funkcie, ktoré ju prostredníctvom teórie poznania v hraničných vzťahoch vied povedú ku konkrétnej účasti i na nových dobových úlohách vednej politiky pri výskume procesov integrácie vedy a spoločenskej praxe.

Domnievame sa teda, že k základným úlohám metodológie pri budovaní teoretického systému vedy vôbec a pri rozvoji metód predvídania spoločenských premien zvlášť treba v súčasnej epoche vedecko-technického rozvoja pripojiť nové funkcie. Obohatiť ju treba o nové analyticko-syntetické funkcie účasti na riešení jednak aktuálnych teoreticko-poznávacích problémov kooperácie metód odborov špeciálnych vied a súčasne naliehavých úloh rozvoja prakticko-aplikačných funkcií metód vied pre ciele urýchleného odovzdávania výsledkov vedy do praxe. Nazdávame sa, že efektívne prepájanie metodológie vedy s technicko-výrobnou praxou treba pokladať za výsledok, ktorý súvisí s primeraným zreteľom na sociálno-politickú zodpovednosť za finálne spoločenské funkcie vedy. Takéto prepájanie povedie nielen k výraznejšiemu rozvoju kategoriálneho systému metodológie, ale nesporne i k výraznejšej intenzifikácii rozvoja technicko-výrobnej praxe spoločnosti.

Integrácia metód vedy pri získavaní teoretických informácií pre prax predvídania spoločenských premien

Základným predpokladom zdokonaľovania systému riadenia spoločnosti je teoretické uchopenie zákonitostí spoločenského vývinu. Poznanie zákonitostí spoločenských premien je nevyhnutným metodologickým predpokladom predvídania vývinových premien spoločnosti. Ak sa však potreby rozvoja prakticko-aplikačných prognostických metód spoločenských vied spájajú s potrebami teoreticko-poznávacími, vznikajú tu naliehavé zadania náležite metodologicky fundovať teoretické a praktické zmocňovanie sa zákonitostí vývinu reálneho socializmu.

Špecifikum spoločenského systému je uložené v princípoch integrity funkcií jeho komponentov, a preto i špecifikum adekvátnosti metód poznávania spoločnosti je treba analogicky vidieť v podmienenosti funkčnou integráciou kompetentných metód.⁴ Hovoríme, že funkčnosť metód

⁴ Pozri práce: URSUL, A. D.: *Filosofija i integrativno-obščenučnyje processy*.

vedy je v princípoch integrácie metód kompetentných odborov vied v súlade s objektívnou integráciou funkcií komponentov štruktúry spoločenského systému.

Použitím metód jednotlivých navzájom izolovaných odborov vied o spoločnosti nemožno zabezpečiť ani jej dôsledne vedecké poznávanie, ani predvídanie vývinových premien. Dôsledne vedecky predvídať premeny vo vývine spoločnosti takto predpokladá v prvom kroku v rovine poznávania pristupovať k objektu predvídania primeranou metódou integrácie kompetentných odborov vied. Preto za optimálne účinnú metódu výskumu zákonitostí spoločenských premien treba považovať dôkladne organizačne zabezpečenú tímovú štruktúrne-genetickú analýzu a syntézu vzťahov funkčnej integrácie podstatných vzťahov komponentov v celostnej štruktúre spoločenského systému.

Je mimo pochybností, že v systéme spoločenských vied nemožno priznať žiadnej disciplíne špeciálnej vedy schopnosť vlastnými metódami vyčerpávajúco poznávať a predvídať objektívne procesy integrácie a vývinu komplexu funkčných väzieb komponentov spoločenskej štruktúry. Pri tvorbe predpovedí treba preniknúť k princípom objektívnej dialektiky vzťahov celej totality komponentov štruktúry spoločnosti. Len takto možno v organizácii štruktúry spoločnosti teoreticky vyčleniť a ovládnuť i v samotnej praxi určujúce objektívne i subjektívne determinanty rozvoja spoločnosti. Rozhoduje tu celý komplex determinantov ekonomických, technicko-výrobných, sociologických, ideovo-politických, psychologických, sociálno-psychologických, kultúrnych, eticko-estetických a i. Predpovede ich premien nemožno vykonať zodpovedne na úrovni vedy len aplikáciou samotných metód intradisciplinárneho výskumu na báze jednostranného rozvoja diferenciacie a špecializácie.

V tejto súvislosti sa do procesu intenzifikácie metód spoločenských vied pri teoretickom a praktickom zmocňovaní vzťahov organizácie štruktúry rozvinutého socializmu už uvádzajú do života a využívajú vnútorné kooperatívne formy interdisciplinárneho výskumu. „Integračné útvary tohto typu nevyhnutne vyžadujú vzájomné prepájanie výskumov z oblasti prírodných, technických a spoločenských vied. Zvyšujú tlak na celkovú organizáciu vedeckovýskumnej činnosti (nové formy organizácie, koordinácie, riadenia) a vyžadujú organické prepájanie vedy a výroby. Ich postupná realizácia povedie k likvidácii zastaraných stereotypov štruktúry vedeckých inštitúcií, foriem a spôsobov výskumu, povedie k tvorbe vedeckovýskumných tímov novej kvality, nových organizačných a riadiacich mechanizmov.“ (6, s. 41) Jednostranné používanie intradisciplinárnych metód výskumu bude takto prekonávané v rozvoji používania mnohostranných náležite systémových interdisciplinárnych metód výskumu.

Moskva 1981; Voprosy prognozirovaniya obščestvennyh javlenij. Kijev 1978; Metodologičeskije problemy sociologičeskogo issledovaniya. Moskva 1979; MIRS, E. M.: Meždisciplinarnyje issledovaniya. Moskva 1980.

Pohyby od intradisciplinárnych metód k interdisciplinárnym metódam nemôžu byť prenechávané živelnosti. Nazdávame sa, že výraznejší rozvoj efektívnejšieho využívania interdisciplinárnych metód môže zabezpečiť len zodpovedný, cieľu primeraný metodologický výskum dialektiky integrácie metód v medziodborovom komplexe spoločenských vied.⁵ Teoreticky vyjadriť a metodologicky spracovať nové informácie o nových vzťahoch v dialektike integračných procesov v spoločenských vedách sa takto dnes stáva osobitne naliehavou nevyhnutnosťou.

Nezriedka opakujeme a podčiarkujeme, že v procese rozvinutej výstavby socializmu dostáva sa systém reálneho socializmu na taký stupeň svojho vývinu, na ktorom sa kladú technicko-výrobné základy prechodu do komunistickej spoločnosti. Úspech v tomto procese nepochybne predpokladá konkrétnu teoreticko-metodologickú pomoc spoločenských, prírodných i technických vied. Všetky kompetentné odbory systému vied musia poskytovať pri rozvinutej výstavbe socializmu maximálne spoľahlivé teoretické informácie o zákonitostiach vývinu socialistickej spoločnosti. Úmerne rastu nárokov na teoretické a praktické ovládanie progresívnych premien spoločnosti treba na pôde spoločenských vied zodpovedne venovať primerane zvýšenú pozornosť otázkam efektívnosti a kvality metód spoločenských vied.

V spojitosti s predmetnou témou kladieme preto do centra pozornosti i problematiku organizácie optima efektívnosti dialektiky prepájania a prekrývania sa funkcií metód v štruktúre systému vedy. Treba to robiť s osobitným zreteľom na ciele rozvoja poznávacích a sociálnych prakticko-aplikačných metód. Vychádzame tu z predpokladu, že vývinová integrácia funkcií metód v štruktúre vedy znamená v neposlednom rade kultiváciu samej organizácie systémovej integrácie poznávacích funkcií metód vedy s výrobnou praxou spoločnosti. Sú to úlohy rozvoja efektívnosti pri praktickej aplikácii výsledkov výskumu, pri ich urýchlennom prepájaní do spoločenskej praxe.

Podčiarknuť tu mienime, že práve i úspešná organizácia integrácie metód vedy je v genetickom vzťahu ku gradácii funkčnosti vedy. Znamená to, že do spoločenskej praxe treba neodkladne uviesť náležité funkčný organizačný model kooperatívnych interdisciplinárnych foriem tímovej spolupráce kompetentných odborov vied. Povolanie sú riešiť konkrétne komplexné problémy vývinových premien systému socializmu. Myslíme si, že metodológia vedy sa nemôže vyhnúť zodpovednosti za účasť na budovaní a výraznejšom systematickom zefektívňovaní modelu integrácie vied na urýchlienie ododvzdávania výsledkov výskumu spoločenskej praxi. Nazdávame sa, že konkrétne úspešné kroky v tomto smere treba vykonať práve na pôde výskumu zákonitostí vývinu socializmu pre

⁵ Pozri práce: HÁJEK, K.: Jednota filozofie a špeciálnych vied. Bratislava 1980; HÁJEK, K.: Filozofia 1981, č. 3; č. 4; 1982, č. 4; 1983, č. 6; HÁJEK, K.: Teorie rozvoje vědy. ČSAV 1982, č. 6, s. 21—36.

ciele skvalitnenia metód praxe riadenia, plánovania a predvídania progressívnych premien spoločnosti.

LITERATÚRA

1. ANDROPOV, J.: Prejav na zasadnutí ÚV KSSZ 27. 12. 1983. Pravda, 28. 12. 1983.
2. ČERNÍK, V., FARKAŠOVÁ, E., VICENÍK, J.: Teória poznania. Bratislava 1980.
3. POPPER, K.: Logik der Forschung. Wien 1935.
4. POPPER, K.: The Poverty of Historicism. Boston 1957.
5. LENIN, V. I.: Spisy I. Bratislava 1962.
6. BODNÁR, J.: Integračné procesy vo vede. Nový mysl 1983, č. 7—8.
7. ČERNÍK, V.: Problém zákona v marxistickej metodológii vied. Bratislava 1977.

КРИТИКА ПОЗИТИВИСТСКОЙ КОНЦЕПЦИИ ПРЕДВИДЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННЫХ ИЗМЕНЕНИЙ

Карол Гаек

Позитивистскую концепцию предвидения нельзя считать в исчерпывающей мере удовлетворительной. Процедуры предвидения она сводит к методу дедукции, релевантные отношения объекта — к простому ряду законов и высказываний об условиях их функционирования. Эта концепция абстрагирует от многих внутренних и внешних детерминантов, которые соответствующим образом модифицируют характер законов структуры объекта и условия их функционирования.

Марксистская концепция исходит из потребностей адекватных и максимально эффективных методов научного предвидения. Она строится на той предпосылке, что генезис структуры общества решается в тотальности системных отношений, где доминируют динамика и изменения развития функционально взаимосвязанных общественных законов, общественных и природных условий их функционирования.

KRITIK DER POSITIVISTISCHEN KONZEPTION DER VORAUSSEHUNG SOZIALER VERÄNDERUNGEN

Karol Hájek

Die positivistische Konzeption der Voraussehung lässt sich nicht als erschöpfend zufriedenstellend betrachten. Die Prozeduren der Voraussehung reduziert sie auf die Methode der Deduktion und relevante Beziehungen des Objekts auf eine einfache Gesetzes- und Aussagenserie über die Bedingungen ihres Funktionierens. Die Konzeption abstrahiert von vielen internen und externen Determinanten, die kompetenterweise die Natur der Gesetze der Objektstruktur sowie die Bedingungen ihres Funktionierens modifizieren.

Die marxistische Konzeption geht von der Notwendigkeit adäquater und maximal effektiver Methoden der wissenschaftlichen Voraussehung aus. Die Konzeption baut auf der Voraussetzung, dass die Genese der Gesellschaftsstruktur in der Totalität der Systemrelation entschieden wird, wo die Dynamik und die Entwicklungsveränderungen miteinander funktionell verzahnter sozialer Gesetze sowie der Sozial — und Naturbedingungen dominieren.